

Бахчиванжи Л.А.,
кандидат економічних наук, доцент
завідувач кафедри економічної теорії і економіки підприємства
Одеський державний аграрний університет
E-mail: 7462686@rambler.ru

Павлова О.Ю.
аспірант, Одеський державний аграрний університет
E-mail: pavlovaolena27@rambler.ru

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ

Анотація. У статті обґрунтовується необхідність впровадження стратегії управління соціально-економічним розвитком депресивних сільських районів на основі диверсифікації діяльності аграрних підприємств. Визначено основні типи диверсифікації фермерських господарств. Визначено основний напрям диверсифікації діяльності фермерських господарств — виробництво екологічно чистої продукції та зелений туризм. Проаналізовано туристичний потенціал депресивного сільського району.

Ключові слова: диверсифікація, соціально-економічний розвиток, типи диверсифікації фермерських господарств, зелений туризм, туристичний потенціал депресивного сільського району.

Постановка проблеми. Диверсифікація як елемент стратегії розвитку в епоху масового споживання стала одним з найбільш помітних предметів обговорення у наукових колах. Конкурентна боротьба на світових ринках, уповільнення економічного росту і технічного прогресу вимагали перетворення структури діяльності, для якої стало недостатнім придбання передової техніки і технології, результатів наукових досліджень. Цим пояснюється той факт, що диверсифікація стала найбільш розповсюдженою формою концентрації капіталу, здатною вирішувати найскладніші соціально-економічні проблеми людства, зокрема і проблему забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Складна соціально-економічна ситуація в розвитку сільських територій України виникла через недостатню увагу держави до вирішення проблем розвитку українського села й аграрного сектора через незадовільне законодавче утвердження та захист приватної власності на селі, особливо власності на землю, створення паритетних відносин аграрного сектора і з іншими галузями національної економіки, вкрай обмежену державну підтримку облаштування сільських територій.

Все це обумовлює необхідність формування нової стратегії управління соціально-економічним розвитком аграрної сфери. Однією з провідних стратегій соціально-економічної модернізації аграрних підприємств має стати диверсифікація їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукових публікацій, присвячених питанням диверсифікації, дає розуміння економічної сутності диверсифікації діяльності підприємств як важливого напрямку управління їх функціонуванням у динамічних умовах науково-технічного прогресу та кризових ситуацій.

Диверсифікація виробництва у сфері АПК — це розширення номенклатури й асортименту, зміна виду продукції, що виробляється підприємством для підвищення ефективності господарської діяльності, отримання економічної вигоди, запобігання банкрутства з урахуванням екологічних та соціальних потреб населення [1, с. 113].

Диверсифікацію також пов'язують з уникненням частини ризику при розподілі капіталу між різними видами діяльності. Так, надмірне поглиблення спеціалізації сільськогосподарського підприємства суттєво підвищує його ризик. У той же час, природні та економічні умови, включаючи ємність ринку та ступінь його насиченості сільськогосподарською продукцією, можуть бути сприятливими для організації нового виробництва [2, с. 15-19]. У цьому руслі В.В. Гончаров визначає диверсифікацію як процес розширення товарного асортименту фірми з метою забезпечення більшої стабільності результатів та уникнення коливань в одержанні прибутку [3, с. 42]. Як зменшення ступеня підприємницького ризику через ліквідацію залежності від єдиного виду продукції розглядає диверсифікацію Л.Ш. Лозовський [4, с. 21].

Саме диверсифікація, як стверджує А. Шепіцен, в аграрному виробництві застосовується для зменшення ризиків, завоювання нових сегментів ринку, збільшення виручки підприємства через здійснення

переробки, а в деяких випадках і реалізації кінцевим споживачам виробленої продукції [5, с. 259]. Диверсифікація виробництва в сільському господарстві передбачає збільшення прибутку за рахунок використання ринкових шансів і встановлення ринкових переваг, забезпечення новими робочими місцями трудових ресурсів села.

Основна причина диверсифікації — прагнення господарств зменшити залежність від вузької товарної номенклатури [6, с. 51]. Схожої думки щодо даного терміну дотримується й Є.І. Богуславський, який визначає його як елемент ефективного управління підприємством, де завдяки вмілому комбінуванню різних видів діяльності з мінімальним ступенем ризику може бути досягнуто максимальне збільшення прибутку. Диверсифікація передбачає виявлення саме того виду діяльності, у якому можна найбільш ефективно реалізувати конкурентні переваги підприємства [7, с. 183].

К. Васьківська визначає її як перехідний етап підприємства, коли воно починає працювати над багатопрофільністю власного виробництва, розширенням асортименту продукції, наданням послуг, збільшуючи свою ефективність і знижуючи ймовірність ризикованості отримання збитку. При цьому важливими є екологічні й соціальні потреби населення [8, с. 5 — 6].

Деякі автори розглядають диверсифікацію здебільшого в маркетинговому спрямуванні. Так, В. Коноплицький характеризує її як одну з головних стратегій маркетингу, спрямовану на нові види діяльності фірми поза межами основного бізнесу [9, с. 70]. Такої ж думки дотримується й А.П. Міщенко: «диверсифікація — вид стратегії маркетингу, спрямованої на розширення сфер діяльності фірми на ринках нових продуктів, виробництво яких не пов'язано із основним виробництвом фірми» [10, с. 313].

Деякі інші акценти у визначенні диверсифікації розставлені вченими, що займаються розробкою питань стратегічного управління. Так, І. Ансофф зауважує, що «диверсифікація — це термін, що застосовується до процесу перерозподілу ресурсів, що існують на даному підприємстві, в інші сфери діяльності, що суттєво відрізняються від попередніх» [11, с. 108]. А.І. Кузик характеризує диверсифікацію як одну із базових стратегій росту підприємств, здійснення якої спрямоване на підвищення динамічності ринкової економіки, швидку зміну попиту, виникнення великої кількості галузей та ринків продукції [12, с. 245].

Розглядаючи диверсифікацію з точки зору управління формуванням ефективності аграрних підприємств, вважаємо за доцільне визначати її як комплекс рішень та дій, спрямованих на отримання доходів з різних джерел, що всередині будь-якого

підприємства відповідають заданим цілям та сприяють досягненню кінцевої мети, тобто тих намірів, якими підприємство керується у своїй діяльності. Але недостатньо прийняти диверсифікацію в якості головної стратегії соціально-економічного зростання. Необхідним є методичне і практичне забезпечення впровадження даної стратегії в практику управління підприємствами.

Метою статті є обґрунтування практичних аспектів диверсифікації діяльності аграрних підприємств депресивних сільських районів як провідної стратегії управління соціально-економічним розвитком підприємств та соціальної модернізації аграрної сфери.

Виклад основного матеріалу. Кризовий стан, в якому опинилась аграрна сфера України, обумовлений цілою низкою проблем, з яких в першу чергу слід виокремити відсутність економічних механізмів щодо забезпечення ефективної цінової, інвестиційної політики та цільового державного фінансування сільськогосподарського виробництва, об'єктів соціальної інфраструктури; невирішеність на державному рівні питання внесення вартості земель сільськогосподарського призначення в економічний обіг, що є на сьогодні однією з основних стримувальних причин для залучення інвестицій та впровадження інновацій, і, навпаки, сприяє поширенню тіньового ринку землі й інших негативних тенденцій; відсутність заходів щодо диверсифікації сільської економіки, що є основою для створення нових робочих місць, виробництва конкурентоспроможної продукції, товарів чи послуг, зростання рівня доходів сільського населення.

Важливість вирішення питання соціальної модернізації аграрної сфери підкреслюється тим, що 3 лютого 2010 р. на засіданні Уряду було ухвалено Концепцію Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. Метою даної програми є підвищення рівня життя сільського населення, охорона навколишнього середовища, збереження природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва [13].

Отже, сучасний стан аграрної сфери України свідчить про неспроможність держави надавати дієву підтримку розвитку сільських територій, тому вагомим залишається варіант участі в цьому процесі сільськогосподарських товаровиробників, які самі знаходяться в досить хиткому становищі, зважаючи на низьку прибутковість сільськогосподарського виробництва. Звідси стає зрозумілим, що без підвищення ефективності виробництва неможливо здійснювати глибокі соціально-економічні перетворення в аграрній сфері. Вирішити дану дилему покликана диверсифікація, що дає змогу, раціонально використовуючи наявний природно-ресурсний потенціал, за-

безпечити матеріальний добробут населення та соціально-екологічне благополуччя регіонів [14, с. 19].

Сільське господарство, крім економічної, виконує ще й соціальну і природоохоронну функції, сприяє збереженню культурного укладу на селі, впливає на формування ландшафтів. А тому навіть зараз, за високого рівня розвитку ринкових відносин, у більшості країн ведення сільського господарства зорієнтовано не лише на отримання ринкових результатів (прибутку, доходу, ринкової частки тощо), а й на створення багатьох соціальних благ: збереження природного різноманіття, охорону довкілля, відновлення родючості ґрунтів, забезпечення безпечності продуктів харчування тощо. Виконання неринкових функцій не може бути повністю покладено на товаровиробників, тому сільськогосподарське виробництво, як суттєва частина аграрного ринку, знаходиться в полі зору органів державної влади і є об'єктом державного регулювання.

На нараді міністрів сільського господарства країн-членів ОЕСР 1998 р. концепція багатофункціональності була проголошена одним з основних принципів аграрної політики, оскільки крім своєї основної функції із забезпечення продовольством і сільськогосподарською сировиною, аграрне виробництво також може формувати ландшафти, надавати природоохоронні блага, такі як консервація земель, стійке управління відновлюваними природними ресурсами та підтримка біорізноманіття, а також сприяти соціально-економічному розвитку сільських територій [15].

Розвиток сільськогосподарського виробництва залежить від ставлення суспільства до соціальних проблем сільського населення, рівня його кваліфікації й культури, мотивації його трудової й соціальної активності у здійсненні економічної реформи, впровадження досягнень науково-технічного прогресу в сільськогосподарське виробництво. Соціальні перетворення на селі повинні забезпечити однакові умови життя сільського й міського населення, адже рівень життя на селі залежить від доходів сільських жителів, джерел і структури їх формування та використання. Відсутність достатніх заощаджень у населення стала основною проблемою трудової міграції сільського населення, особливо молоді.

Винятково важливим аспектом організації розвитку сільських територій є об'єднання відповідних державних, регіональних і безпосередньо місцевих фінансових, матеріальних та інших зусиль і можливостей. Кожний із цих рівнів виконуватиме в цій роботі властиву йому функцію. Чи не найбільша проблема полягає в їх узгодженні й цілеспрямованому регулюванні. Одним із найважливіших кроків на цьому шляху має стати здійснення кожним суб'єктом покладених на нього завдань у визначені терміни й у встановлених обсягах.

Для вирішення проблем розвитку сільських територій важливим є організація комплексного розвитку сільської території на основі ретельно опрацьованої стратегії диверсифікації, що є основою формування нових робочих місць із подальшим зменшенням безробіття, зростанням доходів сільського населення; забезпечення ефективного функціонування аграрних підприємств відповідно до природно-кліматичних умов, власного ресурсного потенціалу та освітньо-кваліфікаційного рівня населення та підтримання екологічної надійності сільських територій.

Оскільки у сільському господарстві зайнято більшість працездатного сільського населення, і, враховуючи сучасний його кризовий стан, необхідним є знаходження альтернативних місць працевлаштування сільського населення. Напрямки розвитку процесів диверсифікації виробництва в сільському господарстві в межах окремого регіону різноманітні. Кожен із них визначається рішеннями функціонуючих на даній території суб'єктів господарювання. Останні є так звані «живим ядром», без якого той чи інший населений пункт не може існувати. Оскільки діючий протягом тривалого періоду механізм соціально-економічного розвитку кожної території, основою якого була жорстка регламентація «центру», виявився малоефективним [16, с. 448], то його «керівниками» сьогодні стали суб'єкти підприємницької діяльності. Тому неможливо розглядати вплив диверсифікації виробництва в аграрному секторі на соціально-економічний розвиток регіону без визначення наслідків її впровадження для агроформувань та господарств населення. Виконати це завдання можна шляхом дослідження функцій виробничих диверсифікаційних процесів в аграрному секторі, зокрема поділити їх на три групи: соціальну, економічну, екологічну. Адже вони завжди існують у комплексі й між ними спостерігаються причинно-наслідкові зв'язки, тобто кожна є одночасно джерелом і результатом інших.

Одним із напрямків реалізації соціальної функції диверсифікаційних змін виробництва в аграрному секторі є збільшення кількості робочих місць. Оскільки виробничі диверсифікаційні процеси, «що відбуваються у фінансово-господарській діяльності окремого суб'єкта сільського господарства, завжди пов'язані із певним розширенням її масштабів у теперішньому чи в майбутньому» [17], то їх освоєння потребує трудових ресурсів (хоча б на початковому етапі). Як правило, в аграрних підприємствах, через трудомісткість галузі функціонування, неможливо при перерозподілі персоналу використати для цього вже наявних працівників, тому залучаються додаткові (нові). Ними можуть бути як постійні, так і сезонні робітники. Також поширена співпраця агроформувань із приватними власниками

сільськогосподарської техніки для тимчасового виконання певного виду робіт (обробіток землі, збирання та вивіз урожаю тощо). У свою чергу, створення можливостей для зайнятості сільського населення сприяє зниженню рівня міграційних процесів, що сприятиме поліпшенню демографічної ситуації на селі, зокрема збільшенню кількості жителів.

Ще одним напрямком реалізації соціальної функції диверсифікації виробництва в сільському господарстві є покращення та полегшення умов праці за рахунок механізації та автоматизації окремих видів робіт, що інколи повністю замінюють ручну працю. Це в свою чергу зумовлює підвищення кваліфікації як робітників, так і керівників аграрних підприємств, їх заступників і частково інший управлінський персонал, яким завжди необхідно збагачувати й розширювати свій кваліфікаційний рівень, адже навіть купівля сільськогосподарської техніки або реалізація виробленої продукції передбачає наявність відповідних умінь.

Процес розпаювання сільськогосподарських угідь внаслідок аграрних реформ зумовлює прояв ще одного напрямку реалізації соціальної функції диверсифікації виробництва в сільському господарстві, пов'язаного із психологією сільських жителів — відчуття власника та господаря. Багато з них одразу швидкими темпами почали впроваджувати диверсифікаційні процеси. Сільських жителів ще більше зацікавили результати діяльності місцевих аграрних підприємств. Причиною стала передача їм частини належних паїв на правах оренди. Навіть з'явилась можливість вибору найкращого орендаря між декількома альтернативними варіантами — між окремими агроформуваннями, між фермерами чи між цими суб'єктами одночасно.

На рішення про передачу землі фермерським господарствам впливали передбачення, що у структурі кожного з них відбуватимуться певні зміни в напрямку розширення диверсифікації виробництва, широкого розвитку переробних виробництв, заготівлі сільськогосподарської продукції з повним підпорядкуванням їх інтересам орендаря й орендодавців [18]. Проте різкий занепад багатьох аграрних підприємств, ліквідація частини фермерів, неможливість самостійно обробляти наявні в користуванні присадибні земельні ділянки, не кажучи про земельні паї, дали підстави для сумнівів в ефективності започаткованої діяльності. Однак розвиток диверсифікації виробництва в сільському господарстві при цьому не зупинився — вона просто отримала спрямування в інше русло, зокрема, почали переважати її нетрудомісткі та менш витратні (і рентабельніші) види.

У сукупності диверсифікаційні зміни уможливають ще одне важливе явище — розвиток соціальної

інфраструктури: з одного боку, збільшуються можливості для цього в органів місцевого самоврядування (впровадження диверсифікації виробництва аграрними формуваннями поліпшує результати їх діяльності і, як наслідок, зростають податки в місцевому бюджеті, що прямо пропорційно впливає на кількість коштів, які можуть бути використані для соціального розвитку регіону); з іншого боку, покращення інфраструктури найчастіше здійснюється самими підсобними, фермерськими господарствами та агроформуваннями, завдяки допомозі яких нерідко утримуються школи, дитячі садочки, будинки культури, підтримуються в належному стані дороги, здійснюється їх своєчасний ремонт, надається спонсорська допомога художнім колективам, театральним гурткам, футбольним та іншим спортивним командам тощо.

Отже, економічна функція диверсифікації виробництва в сільському господарстві відображається в збільшенні обсягів валової продукції, що можна спостерігати у двох проявах. Суб'єкти аграрного сектора при виборі диверсифікаційних змін, як правило, надають перевагу нетрудомістким та прибутковим галузям. Якщо їх впровадження успішне, то швидкими темпами відбувається нарощування обсягів виробництва. Іншим проявом є використання отриманих при освоєнні нового напрямку доходів на розвиток і розширення основного виду діяльності. Таким чином, відбувається збільшення обсягів їх валової продукції. У сукупності агроформування, фермерські та особисті господарства сприяють реалізації даної підфункції диверсифікації виробництва в окремому регіоні й економіці загалом.

Серед ефективних напрямів диверсифікації в аграрному секторі слід вважати не тільки орієнтацію на внутрішньогалузеву диверсифікацію виробництва з метою підвищення поточної рентабельності продукції рослинництва та тваринництва, а й запровадження нових видів діяльності, котрі не належать до профілю роботи сільськогосподарських підприємств. Серед них особливої актуальності набуває сільський (зелений) туризм.

Окрім мінімізації ризиків безприбуткового господарювання, зазначені напрями орієнтують керівництво підприємств, що господарюють в депресивних регіонах, на цілорічне залучення виробничого персоналу, управлінську оптимізацію структури підприємства зі стратегічною метою виходу на нові ринки збуту продукції. Диверсифікація дасть змогу підприємствам повніше використовувати матеріальні ресурси, землю та робочу силу. Це сприятиме пом'якшенню сезонності виробництва, підвищенню зайнятості працівників, отриманню додаткового доходу та вирішенню на цій основі цілої низки соціально-економічних проблем.

Необхідність розширення інших сфер діяльності фермерських господарств, особливо невеликих за розмірами, є доцільною, зважаючи на тенденції як у вітчизняному, так і в зарубіжному аграрному виробництві, особливо в країнах-членах Європейського союзу, де спостерігається достатньо чітке зменшення ролі сільського господарства в національній економіці і зростання уваги до розвитку сільських територій.

Проведене дослідження дозволило рекомендувати фермерським господарствам депресивних сільських районів Одеської області залежно від їхніх розмірів такі типи диверсифікації: інвестиційну, відходу від сільського господарства, підтримуючу та виживання (табл. 1). Для частини підприємств цілком придатною може бути інвестиційна диверсифікація, яка відноситься до стратегії агресивних і використовується господарствами, що мають потужний потенціал та інші елементи виробництва і добрі можливості для розвитку. Такий підхід має один суттєвий недолік – навіть за умови, що продукція користуватиметься попитом, можуть виникнути проблеми з ефективністю, що змушує фермерів згортати її виробництво і спонукає до пошуку інших сфер підприємництва. Тому дії щодо цього повинні бути вчасно заплановані.

Головним завданням підтримуючої диверсифікації є захист попередньої діяльності. При цьому сільськогосподарська діяльність залишається основною, але фермер додає нові сфери діяльності, безпосередньо пов'язані із сільським господарством, і в такий спосіб підвищує конкурентоспроможність власного виробництва.

Вибір нової сфери діяльності здійснюється з точки зору можливих досягнень синергетичного ефекту з попередньої і прогнозованої діяльності. З цього погляду особливо важливою є вертикальна

диверсифікація. Основним напрямом такої диверсифікації фермерських господарств є розвиток агротуристичної діяльності.

Диверсифікацію виживання можна порекомендувати невеликим за розмірами фермерським господарствам, або більшим, які мають проблеми з орендою землі та інших засобів виробництва. Маючи слабку конкурентну позицію, вони повинні скеровувати свою діяльність на те, щоб залишитися на ринку. Однак, використовувати її потрібно досить обережно. Погана фінансова ситуація не дозволяє суттєво розширювати сферу виробництва. Нову діяльність доцільно розпочинати все зваживши, детально узгодити досвід і знання з попередньої діяльності виробництва. Одним з основних напрямів диверсифікації виживання може бути перехід на виробництво екологічно-чистої продукції.

Одним із типових депресивних сільських адміністративних районів Одеської області є Фрунзівський район, де останнім часом спостерігається посилення негативних процесів зниження обсягів виробленої продукції та життєвого рівня населення, зростання масштабів бідності, безробіття, показників депопуляції. Однією з причин останнього є міграція сільського населення, зокрема молоді, у міста. Вихід з даної ситуації ми вбачаємо в диверсифікації видів економічної діяльності, у тому числі в розвитку аграрного та екологічного туризму.

Розвиток туристичної сфери діяльності на селі сприятиме структурній перебудові сільської економіки, здійснюватиме вплив на розвиток перш за все таких галузей, як транспорт, будівництво, зв'язок, сільське господарство, соціальна сфера. Аграрний туризм, який часто називають сільським зеленим туризмом, має прийнятні природно-кліматичні, соціально-культурні та економічні передумови для розвитку в Фрунзівському районі (табл. 2), зважаючи

Таблиця 1

Основні характеристики типів диверсифікації діяльності фермерських господарств

Характеристики	Типи диверсифікації			
	Інвестиційна	Відходу від сільського господарства	Підтримуюча	Вживання
Ціль	Збільшення прибутку	Продовження підприємницької діяльності	Захист попередньої діяльності	Утримання на ринку
Потрібні інвестиції	Великі	Незначні	Незначні	Не потрібні
Тип фермерських господарств за розмірами	Середні та великі	Малі	Всі типи	Малі
Рекомендовані види діяльності	Переробка продукції, торгівля, виробництво нових видів продукції	Не сільськогосподарські види підприємницької діяльності	Агротуризм Екологічне виробництво	Екологічне виробництво, виробництво рідкісної сільськогосподарської продукції

на наявність сільської місцевості: види діяльності, пов'язані із сільськими підприємствами, із землею, дикою природою, традиційним для села способом життя; можливості участі в діяльності місцевого населення; гнучкі контакти із сільським населенням; необхідні будівлі, споруди тощо.

У наш час у мешканців великих міст виникла потреба в спілкуванні з природою, подихати чистим повітрям, побувати у природній тиші, певний час пожити на натуральних продуктах харчування. До прикладу, із загальної кількості туристів світу майже кожний третій надає перевагу сільському туризму, що передбачає відпочинок туристів на базі фермерського чи присадибного господарства.

Розвиток аграрного й екологічного туризму у Фрунзівському районі ми можемо охарактеризувати як «ціленаправлені мандри на сільській території з непорушенням екосистем», які забезпечують безпосередній вклад у розв'язання проблем сільського населення. Це свого роду соціально-економічна програма щодо переведення частини аграрного населення до сфери послуг. Така діяльність сприятиме досягненню не лише економічних, а й низки соціально-культурних цілей, а саме: збереженню і відтворенню культурної спадщини, національної самобутності території; сприятиме зміні психології людей у зв'язку з перетворенням їх із працівників традиційно сільського господарства в обслуговуючий персонал; забезпечить зміни традиційної структури сільськогосподарського виробництва тощо; сприятиме зростанню доходів як місцевого населення, так і регіону в цілому, скороченню на селі рівня безробіття, яке особливо є поширеним після ліквідації колгоспів; створить умови для розвитку малого підприємництва у сільській місцевості та зниження тіншової економіки; виховуватиме турботливе відношення до природи; виступатиме активізуючим фактором розвитку соціальної сфери в сільських населених пунктах і приведення соціальної інфраструктури, поліпшення зовнішнього вигляду сільських територій тощо. Водночас цей туризм сприятиме розвитку і сільськогосподарського виробництва, адже туристи купуватимуть продукти харчування (мед, молоко тощо).

Аграрний туризм не вимагатиме особливих, спеціальних навиків, підготовки господарств, проте для його організації потрібні значні фінансові й матеріальні ресурси для того, щоб підготувати будинок до прийому туристів, адже в сільському зеленому туризмі важливими перш за все є доброта будинку, чистота, живописна природа, чисте повітря. А це, у свою чергу, потребує створення пільгових умов для кредитування і спонсування.

Ще однією особливістю даного бізнесу є необхідність збільшення попиту на даний вид послуг, що значною мірою залежить від врегулювання та

формування механізмів інформаційно-рекламного забезпечення.

Їх вибір здійснено за такими критеріальними ознаками, як матеріально-технічне оснащення господарств (їх розбудова та модернізація інфраструктури); конкурентоспроможність кожного господарства на ринку надання послуг, рівень їх доходності від діяльності у сфері сільського зеленого туризму; якість надання послуг у даній сфері, рівень їх удосконалення.

Базою для розвитку сільського туризму в районі може стати ФГ «Мрія» (с. Перше травня), де збереглася садиба колишнього будинку культури в доброму стані, з 4 двомісними кімнатами, що дозволяє одночасно прийняти 8 – 10 осіб. Вартість проживання однієї особи за добу в міжсезоння (восени, навесні) становитиме 50 – 80 грн., у сезон (влітку, взимку) – 100 – 120 грн., у святкові дні (Новий рік, Різдво) – 150 – 200 грн. з особи. Господарство пропонуватиме послуги харчування, які надаватимуться за домовленістю з відпочивальниками, з використанням виключно продукції домашнього виробництва: у своєму господарстві власник вирощує 80 голів свиней, 20 голів рогатої худоби та має двох коней. Вартість комплексного триразового харчування з однієї особи становитиме 50 – 60 грн., у т. ч. сніданку – 10 – 15 грн., обіду – 20 – 30 грн., вечері – 10 – 15 грн. Матеріальну базу господарства становитиме окремий житловий будинок для прийому відпочивальників із залом-їдальнею, власною бібліотекою, більярдною кімнатою. Крім того, планується обладнати окремий будиночок із банею, а також окультурити присадибну ділянку газонами та клумбами квітів. Навколо села простягаються мальовничі степові краєвиди, є став, тут можна зустріти масиви цілини із парослями реліктової ковили. Для надання додаткових екскурсійних послуг у господарстві пропонуються прогулянки верхи на конях. Потенційними клієнтами даного господарства можуть бути жителі райцентру та м. Одеси, що не мають власних дачних ділянок для відпочинку в селі на вихідних.

Отже, розвиток сільського зеленого туризму для Фрунзівського району – це не розвиток високоризикового виду підприємницької діяльності, а, скоріш, один із способів зменшення соціальної напруги, зниження рівня бідності серед селян, забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку даних депресивних територій.

Висновки. Для подолання диспропорцій у розвитку аграрної сфери необхідно забезпечити розробку комплексної програми забезпечення сталого розвитку сільських депресивних районів. Для вибору перспективного шляху розвитку аграрних підприємств таких районів слід розрізняти два напрямки диверсифікації: для великотоварних підприємств

– розвиток виробничої диверсифікації, для малих фермерських господарств – орієнтацію на виробництво екологічно чистої продукції та розвиток зеленого туризму. Отже, впровадження диверсифікації в сільськогосподарське виробництво є беззаперечно допоміжним, а то й головним фактором забезпечення його конкурентоспроможності. Вибір стратегії диверсифікації дає змогу підвищити конкурентоспроможність продукції та підприємства, збільшити її збут завдяки повнішому задоволенню

потреб споживачів. Нині диверсифікація в аграрному виробництві є об'єктивним процесом, зумовленим дією багатьох факторів конкурентного середовища. Вона має позитивний характер, оскільки спонукає до інтеграції з вітчизняними переробними підприємствами підвищує рівень їх завантаженості, підвищує рівень їх конкурентоспроможності на внутрішньому та світовому ринку і сприяє забезпеченню економічної та продовольчої безпеки держави.

Таблиця 2

Туристичний потенціал Фрунзівського району Одеської області

Стислий фізико-географічний опис району	Загальна площа району – 95,6 тис. га. Пересихаючі русла річок Канай, Кучурган;
Стислий історичний опис району	Фрунзівський район засновано в 1927 році, до 1927 року районний центр смт Фрунзівка носив назву с. Захар'ївка. Перші згадки про неї (тодішній волосний центр) датуються 1700 роком, коли ця територія була захоплена турками і татарами і лише в 1791 році ці землі між Бугом і Дніпром були приєднанні до Російської імперії. Новітня історія Фрунзівщини веде своє літочислення від 1923 року, коли було утворено район. У 1927 році Захар'ївку перейменовано на Фрунзівку, на честь М.В. Фрунзе, батько якого народився і жив тут тривалий час.
Кількість населених пунктів та чисельність населення	Адміністративним, промисловим та культурним центром є смт. Фрунзівка з кількістю населення 5055 чоловік. Населення району проживає в 53 населених пунктах, які входять до 2 селищних та 11 сільських рад. На території району постійно проживає 20147 чоловік, у т.ч. 12089 сільського населення. За національним складом: українці – 90%, молдовани – 6%, росіяни – 3%, інші – 1%.
Транспортна інфраструктура (сполучення між обласним та районним центром, а також між районним центром і населеними пунктами)	Територія району перетинається рядом автошляхів: Одеса – Красні Окни – Балта; Тирасполь – Ширяєве. Відстань центральної садиби району до обласного центру – 140 км. Протяжність автошляхів загального користування по району складає 248 км.
Зв'язок (покриття району стаціонарними мережами та мобільним зв'язком)	Район повністю покриває стаціонарний зв'язок, а також оператори мобільного зв'язку Київ Стар, МТС, Лайф, Білайн
Місця розміщення (готелі, мотелі, кемпінги)	На території району розташований 1 готель
Об'єкти громадського харчування (місця розташування)	Розміщено 9 об'єктів громадського харчування
Заклади охорони здоров'я (кількість і місцезнаходження)	Мережа лікувально-профілактичних закладів складається із центральної районної лікарні на 120 ліжок, центральної районної поліклініки, 3 амбулаторій
Наявність об'єктів відвідування та їх стислий опис:	
– релігійні споруди	Церква с.Василівка, кінець XIX століття, з 1991 року під охороною держави
– музеї та галереї	1
– традиції та урочисті церемонії (дати проведення)	Весільні обряди, святкові дійства до дня села
– природоохоронні зони	Державний заказник Шептереди
– рекреаційний потенціал	Державний заказник Шептереди
– можливості для мисливства та рибальства	Необмежені
– просто красиві місця	Чудові краєвиди лісостепового регіону України
Літературні твори та наукові праці, що пов'язані з історією	Збірка авторських віршів членів районного літературного клубу «Суцвіття», Районна книга пам'яті жертв голодомору

Література:

1. Бакуш К. Теоретичні основи диверсифікації сільськогосподарського виробництва [Текст] / К. Бакуш // Вісник ЛНАУ. Економіка АПК. — 2010. — №17 (2). — С. 112 — 119.
2. Бабышева Е. Сбытовая деятельность и диверсификация производства сельскохозяйственных предприятий [Текст] / Елена Бабышева // АПК: экономика, управление. — 1997. — № 8. — С. 15— 19.
3. Гончаров В.В. Руководство для высшего управленческого персонала [Текст] / В.В. Гончаров: в 2-х т. — [3-е доп. изд.]. — Т. 1. — М.: МНИИПУ, 1998. — 816 с.
4. Лозовский Л. Ш. Универсальный бизнес-словарь [Текст] / Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг, А.А. Ратновский. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 640 с.
5. Шепіцен А.О. Стратегія диверсифікації як основа формування конкурентоспроможності аграрної продукції [Текст] / А.О. Шепіцен // Вісник Житомирського державного технологічного університету. — 2003. — №3. — С. 256 — 259.
6. Мармуль Л.О. Механізм формування диверсифікаційної політики підприємства в умовах трансформаційної економіки [Текст]: монографія / Л.О. Мармуль, М.М. Радева. — К.: ННЦ ІАЕ, 2006. — 198 с.
7. Богуславський Є.І. Стратегія диверсифікації: вибір моменту старту [Текст] / Є.І. Богуславський, Ю.С. Шибалкіна // Социальная экономика. — 2009. — №2. — С. 182 — 188.
8. Васківська К. Теоретичні основи диверсифікації виробництва сільськогосподарських підприємств [Текст] / К. Васківська, К. Бакуш // Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка АПК. — 2009. — №16 (2). — С. 5 — 6.
9. Коноплицький В. Это — бизнес. Толковый словарь экономических терминов [Текст] / В. Коноплицький, А. Филина. — К.: Альтерпрес, 1996. — 448 с.
10. Мищенко А.П. Стратегическое управление [Текст]: учеб. пос. / А.П. Мищенко. — Днепропетровск, 2003. — 250 с.
11. Ансофф И. Стратегическое управление [Текст] / И. Ансофф. — М.: Экономика, 1989. — 519 с.
12. Кузик І.А. Особливості розвитку диверсифікації виробництва в сільському господарстві, зокрема галузі птахівництва [Текст] / І.А. Кузик // Економіка АПК і природо-користування: Зб. наук. праць Харківського національного аграрного університету. — 2009. — № 9. — С. 243 — 250.
13. Проект концепції Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.radakmu.org.ua/file/P_koncepcia_selo-2020.doc.
14. Павлов О.І. Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління [Текст] / О.І. Павлов. — Одеса: Астропринт, 2008. — 208 с.
15. Multifunctionality: Toward an analytical framework. Paris: OECD, 2001 [Електронний ресурс] — Режим доступу до стор.: www.oecd.org
16. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє [Текст]: у 3 т. / П.Т. Саблук. — К.: Ін-т аграрної економіки, 2001. — Т. II: Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. — С. 484.
17. Мельник Н.Б. Цілі диверсифікації виробництва в сільському господарстві на пореформеному етапі його розвитку [Електронний ресурс] / Н.Б. Мельник. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Agrer/2008_4_2/93.pdf.
18. Менеджмент организации [Електронний ресурс]: учеб. пос. для подготовки к итоговому междисциплинарному экзамену профессиональной подготовки менеджера. / под общей ред. В.Е. Ланкина. Таганрог: ТРТУ, 2006. — Режим доступу: http://www.aup.ru/books/m98/3_8.htm

Бахчиванжи Л.А., Павлова Е.Ю. Диверсификация деятельности аграрных предприятий как стратегия управления социально-экономическим развитием.

Аннотация. В статье обосновывается необходимость внедрения стратегии управления социально-экономическим развитием депрессивных сельских районов на основе диверсификации деятельности аграрных предприятий. Определены основные типы диверсификации фермерских хозяйств. Определено основное направление диверсификации деятельности фермерских хозяйств - производство экологически чистой продукции и зеленый туризм. Проанализирован туристический потенциал депрессивного сельского района.

Ключевые слова: диверсификация, социально-экономическое развитие, типы диверсификации фермерских хозяйств, зеленый туризм, туристический потенциал депрессивного сельского района.

Bakhchivanzhi L.A., Pavlova Ye.Yu. The Diversification of the Activities of agricultural enterprises as a Strategy of socio-economic Development Management.

Summary. The article substantiates the necessity of implementation of the strategy of socio-economic development management of depressed rural areas through diversification of agricultural enterprises. The main types of diversification of farms are identified. The basic direction of diversification of farming activities — production of ecologically production and green tourism are determined. The depressive rural district's tourist potential is analyzed.

Key words: diversity, socio-economic development, the types of diversification of farms, green tourism, tourist potential of depressive rural district.